

דף שבועי

בס"ד

פרשת בלק, תשפ"ג, מספר 1526

בלעם והאתון; מחשבות על עיוורון ועל ראייה דרור ארליך

בלעם עיוור והאתון רואה. פרשנות יפה לכך מציעה, שמצבה של האתון, התקועה בין כאב מכותיו של בלעם לאימת חרבו של המלאך, משקף את הקונפליקט הפנימי שהתרחש באותה עת בתודעתו של בלעם, והכרעת האתון משקפת את הכרעתו (הכפויה) של בלעם לציית לדבר הא-ל ולברך את ישראל במקום לקללם.¹ להלן אבקש להציע כיוון פרשני נוסף, שבמרכזו הדינמיקה הסימבולית שבין בלעם והאתון.

בלעם עיוור והאתון רואה. האתון רואה את המלאך ומנסה לעקוף אותו, במטרה לעזור לבלעם להתקדם בדרכו. ובלעם העיוור מכה אותה. היא מנסה בשנית, והוא מוסיף להכותה. לבסוף היא עוצרת, בראותה שכלו כל האפשרויות להתקדם, ובלעם מכה אותה בשלישית. אפשר אף שזעמו עליה הולך וגובר, וכך גם עוצמת מכותיו. בלעם העיוור מנסה בכוח להוליך את האתון הרואה, והמהלך הכוחני והעיוור הזה נדון לכישלון. כי העיוורון הוא אשליה, תעתוע ובורות. הוא אינו מדריך טוב, והוא אינו מורה טוב. כך לימד הרמב"ם בדיון על הסבל האנושי:

הרעות הגדולות האלה המתרחשות בין אדם לאדם, מאיש לרעהו, בהתאם למטרות, לתאוות, לדעות ולאמונות... כולן מתחייבות מן הבורות, כלומר מהיעדר ידיעה. כמו שעיוור, מכיוון שאינו רואה, תמיד ייכשל וייפצע ויפצע גם את זולתו, מפני שאין עימו מי שידריכו בדרך... כל איש לפי מידת בורותו יעשה לעצמו ולזולתו רעות

והנה הוא עיוור יותר מבהמתו (רש"י הירש על במדבר כב:כב).

כאן השתהה, עיוור פקוח עיניים, ואין עיוור גרוע מזה, והתחיל להצליף בקצב באיש שנפל ארצה (ז'וזה סאראמאגו, מורם מעפר, עמ' 167).

מה קורה כשעיוור מנסה בכוח להוליך את מי שרואה?

בלעם רכב על אתונו, ובדרכו התייצב מלאך ה' וחרב שלופה בידו. האתון ראתה את המלאך, ובלעם לא ראה אותו. בלעם עיוור. הוא אמנם רואה בעיניו החיצוניות, אך אינו רואה בעיניים פנימיות. חוש הראייה שלו תקין, אבל הוא אינו מתבונן לעומקם של דברים. אולי הוא אינו יכול לראות. אולי הוא אינו רוצה לראות. אולי הוא מלא גאווה, ומתוכה הוא רואה רק את עצמו ולא שום דבר אחר – לא את המלאך החוסם את דרכו ולא את מצוקתה של אתונו. אולי יש דברים שהוא פשוט פוחד לראות או לגלות. אולי דעתו מוסחת.

והאתון רואה: "וַיִּתְּרָא הָאֶתוֹן אֶת מַלְאָךְ ה' נֹצֵב בְּדֶרֶךְ וַיִּחַרְבוּ שְׁלֹפָה בְּיָדוֹ" (במ' כב:כג). היא רואה את מלאך ה'. היא רואה חרב שלופה בידו, והיא פוחדת. ואולי היא אינה רואה דבר, אלא מתעוררת בה תחושה פנימית לא טובה, והיא מגיבה אליה באופן אינסטינקטיבי, אוטומטי, הישרדותי. היא נוטה מהדרך אל השדה, היא נלחצת אל הגדר, ולבסוף היא רובצת תחת בלעם ולא זזה. מכותיו של בלעם אינן מועילות. האתון מסרבת להמשיך בדרך.

* ד"ר דרור ארליך מלמד מחשבת ישראל בביה"ס ללימודי יסוד ביהדות באוניברסיטת בר-אילן.

1 משה גרסיאל, "בלעם ואתונו כתמונת מונטאז' אירונית", י' מילגרם ו' אבישור (עורכים), עולם התנ"ך: במדבר, תל אביב 1997, עמ' 141-142.

נראה שכזה היה התוהו-ובוהו המקורי, בטח יש איזו ממשלה, אמר העיוור הראשון, אני לא חושבת, אבל אם יש זו ממשלה של **עיוורים שרוצים למשול בעיוורים**, זאת אומרת האין מנסה לארגן את האין, אז אין עתיד, אמר הזקן בעל הרטייה השחורה.⁵

המוטיב של עיוורים המבקשים להוביל עיוורים הובלט בתמונה המופיעה על כריכת הספר במהדורתו העברית: חלק מתוך הציור "משל העיוורים" של פיטר ברויגל האב. בציור המקורי מוצג טור של שישה עיוורים הנאחזים זה בזה, כאשר הראשון ביניהם נפל לתעלת מים, השני מתחיל בנפילתו לתוכה, והאחרים אינם מודעים לכך שגם הם יפלו בקרוב.

מקובל וסביר לטעון שציור זה מבוסס על משל העיוורים, המופיע בשני פסוקים בבשורות הסינופטיות בברית החדשה: "הַנִּיחוּ אוֹתָם מְדַרְכֵיכֶם עֲנִיִּים לַעֲוִרִים וְכִי יִדְרִיךְ עֹנֵר אֶת הָעֹנֵר וְנִפְּלוּ שְׁנֵיהֶם אֶל הַשְּׁחַת" (מתי 15, 14); "הַיּוֹכֵל עֹנֵר לְהַדְרִיךְ אֶת הָעֹנֵר הֲלֹא יִפְּלוּ שְׁנֵיהֶם אֶל הַשְּׁחַת" (לוקאס 6, 39). ואולם, בפסוקים אלה מדובר בשני עיוורים בלבד ולא בשרשרת אנושית כבציורו של ברויגל. נוסף על כך, בציור, חלק מהעיוורים מניחים יד זה על כתפו של העיוור שלפניו, אלמנט שגם אינו מופיע בברית החדשה.⁶ מעניין לגלות את האלמנט של שרשרת העיוורים במקור, שקדם כמה מאות שנים לברית החדשה, והוא דרשות הבודהה:

נניח שיש **טור של אנשים עיוורים**, וכל אחד מהם אוחז בזה שנמצא לפניו: הראשון אינו רואה, האמצעי אינו רואה, והאחרון אינו רואה. באותו אופן, מתברר שהטענה של הברהמינים (= כוהני הדת ההינדואים) דומה לטור של אנשים עיוורים: הראשון אינו רואה, האמצעי אינו רואה, והאחרון אינו רואה. אז מה אתה חושב, בהארדווג'ה? אם

גדולות... אילו הייתה לאדם ידיעה המתייחסת לצורה האנושית (= למהות השכלית של האדם) כמו שכוח הראייה מתייחס לעין, היה נבלם כל הנזק שהוא גורם לעצמו ולזולתו.²

עיוור מוליך עיוור

כאשר עיוור, שאינו רואה נכוחה את עצמו ואת הדברים ככלל, מוליך את מי שרואה, והרואה הולך בעקבותיו בלי לזהות שמוליך אותו עיוור – זה עלול להיגמר לא טוב. כמאמר חז"ל: "כד רגיז רעיא על ענא, עביד לנגדא סמותא".³ בסיפור שלפנינו, האתון אמנם רואה, אך היא עדיין אתון; מרחב הפעולה שלה מוגבל. היא יכולה לנסות להתנגד, אבל לא להסביר את פשר מעשיה כל עוד לא נפתח פיה, שלא כדרך הטבע. מבחינה זו, האתון גם היא עיוורת במידה מסוימת.

המוטיב של עיוור המוליך אחריו עיוור או עיוורים מופיע במגוון הקשרים תרבותיים ודתיים כדימוי המשמש לביקורת חברתית, פוליטית או רוחנית. העיוורון כדימוי ספרותי הוא מוטיב מרכזי ביצירתו של ז'וזף סאראמאגו. אחד מספריו המפורסמים, "על העיוורון", עוסק בחברה שמתמודדת עם מגפת עיוורון פתאומית ומדבקת.⁴ האדם היחיד שלא נדבק במגפה, וממשיך לראות את כל ההתרחשויות הקשות, היא "אשת רופא העיניים". באחת השיחות המתנהלות בקבוצת העיוורים שהיא נמצאת בתוכה, אשת הרופא מתארת את המצב הכאוטי:

אני משוכנעת שכולם עיוורים, לפחות כך התנהגו האנשים שראיתי עד עכשיו, אין מים, אין חשמל, אין שום אספקה, אנחנו שרויים בתוהו-ובוהו,

2 ר' משה בן מימון, **מורה נבוכים** ג, יא (מהדורת מ' שורק, ירושלים תשס"ג, כרך ב, עמ' 452).

3 בבא קמא נב ע"א, תרגום וביאור הרב עדין שטיינזלץ: "כאשר כועס הרועה על הצאן, הוא עושה את העז המנהיגה עיוורת. וכך כאשר כועס הקדוש ברוך הוא על ישראל הרי הוא ממנה להם מנהיגים שאינם ראויים". לפעמים דווקא העיוור הפיזיולוגי רואה את המציאות בעיניים פקוחות הרבה יותר מאלו של האדם הרואה, ואז הרואה יכול להתנסר להדרכתו. ראו למשל עמוס עוז, **באור התכלת העזה**: מאמרים ורשימות, ירושלים 1979, עמ' 3. והשוו אלי עמיר, **מחרוזת ענבר**: פרקי חיים, תל אביב 2023, עמ' 19–21.

4 לשימוש אחר בספרות, במטרה להאיר את סיפור בלעם והאתון, ראו ישראל רוזנסון, "בלעם: מסעו ואתונו – ההורים על הספרות המפרשת את המקרא", ס' רוזמרין (עורכת), **בשביל ישראל**, ירושלים תשע"ט, עמ' 119–130.

5 ז'וזף סאראמאגו, **על העיוורון**, ישראל 2000, עמ' 202 (ההדגשה שלי).

6 להשוואה בין הציור המקורי לקטע ממנו שולב בכריכת ספרו של סאראמאגו, ראו ענת חן, **תמונה אחת שווה**, ישראל תשע"ט, עמ' 27–29.

המחוזות שאליהם הובלתי את הדיון, עשויים להעמיק את הבנתנו בדבר הסכנה הגדולה שעלולה להתרחש כאשר עיוור כבלעם מנסה להוביל בכוח אתון – רואה או עיוורת.

מה יכול לעזור לעיוור להתחיל לראות?

מתי מתחיל בלעם לראות? רק לאחר שהאתון פותחת את פיה ומדברת אליו. למעשה, היא שואלת אותו שאלה שמשקפת לו את המציאות כהווייתה: האם אי פעם התנהגתי כך כלפיך? ובלעם משיב לה, למרבה הפלא, תשובה קצרה וכנה, לא מחוכמת ולא מתחמקת: לא, מעולם לא עשית לי כדבר הזה. בלעם, שעד כה לא ראה וגרם סבל לאתונו וגם לעצמו באי-הראייה שלו, מתחיל לראות. הוא מסכים להכיר בטעותו, מוכן להודות בעיוורונו. ומייד אחרי שהשיב בכנות פשוטה "לא" (במ' כב:ל): "וַיִּגַּל ה' אֶת עֵינָי בְּלֶעָם" (שם, לא). אז, ורק אז, ה' מגלה את עיניו, ובלעם רואה בדיוק את מה שראתה האתון לפניו: "וַיֵּרָא אֶת מַלְאָךְ ה' נֹצֵב בְּדֶרֶךְ וַחֲרָבוֹ שְׁלֶפֶה בְּיָדוֹ" (שם).

האתון לא כעסה על בלעם, לא ניסתה להוביל אותו לאחור, לא ניסתה להפיל אותו מעליה, לא האשימה אותו בהתעללות (אף שהוא הטיח בה בדיוק את ההאשמה הזאת). היא רק הזמינה אותו בעדינות להתבונן ביחסו כלפיה, ועל ידי כך גם להתבונן פנימה אל נפשו ותודעתו. ואז, המחסומים שהיו בפניו הוסרו, האבק שכיסה את עיניו הפנימיות התנקה, והוא הצליח לראות. הוא הצליח לראות את המלאך, כלומר להבין ולקבל את המסר, שקודם לכן, בעיוורונו, לא ראה: "חֲטָאתִי כִּי לֹא יָדַעְתִּי כִּי אֶתָּה נֹצֵב לְקִרְאתִי בְּדֶרֶךְ וַעֲתָה אִם רַע בְּעֵינַי אֲשׁוּבָה לִי" (שם, לד). "אשובה לי" – אל עצמי, אל ראייה פנימית בהירה.

דף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

[דף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון

עורכת לשון: רחל הכהן שיף

כך הם פני הדברים, האם השכנוע של הברהמינים אינו הופך להיות חסר בסיס?

זאת ועוד, שרשרת העיוורים והנחת היד על הכתף מופיעים שניהם בספר 'חובות הלבבות'. ר' בחיי אבן פקודה מבחין בין ארבע דרגות של תפיסת אחדותו של הא-ל, והשנייה שבהן, בסדר עולה, היא זו:

ייחוד ה' בלב ובלשון שנובע מקבלה ללא ערעור ומהשקפה טובה על המסורת. (מי שהולך בדרך זו) אינו יודע את נכונות הייחוד מן ההיבט של שכלו והבנתו, והוא במעמד של עיוור אשר הולך בעקבות מי שראיתו בריאה. פעמים רבות הוא מחקה חקיין כמוהו. אלה דומים לקבוצה של עיוורים, שכל אחד מהם שם ידו על כתף חברו, וכך גם חברו, עד אשר (שרשרת העיוורים) מגיעה אל הראשון שראיתו בריאה, והוא אשר מובילם. אם המוביל אינו שם לב אליהם ולא נזהר (לשמור) עליהם, או שמפסיק להשגיח עליהם, או אם אחד מהם נופל או ניזק, אזי כולם יינזקו, יסוו מדרכם, וייתכן שייפלו לבור, או שיייתקלו במכשול, אשר ימנע מהם ללכת.⁸

הבודהה טוען כנגד התורה ההינדואית, שהיא חסרת בסיס כי היא מושתתת על עיוורון מוחלט של כל שרשרת המסירה שלה מדור לדור. בדרשה אחרת שלו, הוא מזמין את השומעים את דבריו לא לקבלם אלא רק לאחר שיבדקו ויתרשמו בעצמם שהיא מועילה להם ומיטיבה איתם.⁹ באופן דומה מבחינה מבנית, ר' בחיי טוען שאמונה באחדות הא-ל על סמך קבלת מהימנותה של המסורת בלבד, ללא חקירה שכלית עצמאית, משאירה את המאמין במצב של עיוורון. אמנם הוא מודרך על ידי משהו שרואה, כלומר יודע את הביסוס השכלי של האמונה, אך גם הרואה עלול ללקות בעיוורון מסוים, זמני או אפילו קבוע. ועל כן, עיוורונו של המאמין והסתמכותו הבלעדית על אחרים עלולים להציב אותו בסכנה תאולוגית.

7 Caṅkī Sutta, *Majjhima Nikaya* 95 (תרגום שלי מהתרגום לאנגלית של Thanissaro Bhikkhu).

8 ספר ההדרכה אל חובות הלבבות לרבנו בחיי אבן פקודה, שער הייחוד, פרק ב (מהדורת ב' אברהמוב, רמת-גן תשע"ט, עמ' 51; הסוגריים במקור, ההדגשות שלי).

9 ראו קרן ארבל, דברי הבודהה: תרגומים מתוך הכתבים הבודהיסטים המוקדמים, תל אביב תשע"ח, עמ' 249-256.